
HANEFÎLERDE MÜFTÂBİH GÖRÜŞÜN KEYFİYETİ*

THE AFFORDABLE OPINION IN THE HANAFIS

Emel KAHRİMAN

emelkahrیمان3@gmail.com

ORCID ID: 0009-0003-5748-9791

Atf Gösterme: KAHRİMAN, Emel, “Hanefilerde Müftâbih Görüşün Keyfiyeti” *Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD)*, Aralık 2023, (13) s. 277-301

Geliş Tarihi:

15 Ağustos 2023

Kabul Tarihi:

11 Kasım 2023

©2023 AGİİD

Tüm Hakları Saklıdır.

Özet: Gerek naslar gerek insan doğası ve sosyolojik koşullardaki çeşitlilik, ichtihad ehli fakihlerin hukukî birçok mevzuda görüş ayrılığına düşmelerine sebebiyet vermiştir. Söz konusu ayrılık yalnızca fıkıh mezhepleri dâhilinde olmayıp aynı mezhebe müntesip fukahâ içerisinde de vuku bulmuştur. Hanefilerde de Ebû Hanîfe ve ona tâbî olan imamların fikhî meselelerde, ekseriyetle görüş ayrılıklarına düştükleri aşikâr bir husustur. Fıkıh mezhepleri ve mezhep içerisinde meydana gelen bu görüş ayrılıkları, her ne kadar İslam âlimlerinin bazıları tarafından rahmet olarak değerlendirilse de İslam hukûkunda güvenlik ve istikrar açısından birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla fukahânın fetvâ verirken olması muhtemel veya karşılaşılan problemlerin çözümüne kaynaklık etmesi bakımından mezhep içi tercih yöntemine başvurması elzem bir durumdur. Bu bağlamda herhangi bir fikhî meselenin hükmüne ulaşabilmek ve mezhep içerisinde müftâbih görüşü saptamak adına muhtasar, şerh ve hâşiye türünden eserler kaleme alınmıştır. Bu çalışmada râcih (kendisiyle fetvâ verilecek) görüş belirlenirken dikkat edilmesi gereken birtakım usûl kâideleri, konu hakkında yazılan kitaplar, fakihlerin ittifak ve ihtilafları halinde mezhep içerisinde tercih edilen kavlin neye göre belirleneceği, Hanefî mezhebi özelinde irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Hanefî Mezhebi, Müftâbih, Râcih, Fetvâ

Abstract: The diversity of scriptures, human nature and sociological conditions caused the jurists with ijthihad to differ on many legal issues. The separation in question was not only within the sects of fiqh, but also occurred within the fuqaha of the same sect. It is obvious that among the Hanafis, Abu Hanifa and the imams who followed him often disagreed on fiqh issues. Although these differences of opinion within the fiqh sects and sects are considered as mercy by some of the Islamic scholars, they bring along many problems in terms of security and stability in Islamic law. Therefore, it is essential for the fuqaha to resort to the method of preference within the sect in order to be a source for the solution of possible or encountered problems while issuing fatwas. In this context, works such as concise, commentary and annotation have been written in order to reach the verdict of any fiqh issue and to determine the muftabih view within the sect. In this study, some procedural rules that should be considered while determining the preferred opinion (with which a fatwa will be given), the books written on the subject, the way in which the preferred qawl in the sect will be determined in case of alliances and disputes among the jurists, has been tried to be examined in the Hanafi sect.

Keywords: *Fiqh, Hanafi Sect, Muftabih, preference, Fatwa*

* Bu çalışma 2023-2024 öğretim yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde sunulmaya hazırlanan “İmâmeyn’in İbâdet ve Âile Hukuku Alanındaki Müftâbih Görüşleri (el-İhtiyâr Örneği)” başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamıştır.

GİRİŞ

Asırlardır Müslümanlara, İbâdet, muâmelât, ukûbat vb. hususlarda karşılaştıkları konularda hukûkî yönden çözümler sunan fakihler, naslardaki mânâ zenginliği ve insanın yapısındaki farklılık gereği, çoğu mevzûda görüş ayrılıklarına düşmüşlerdir. Nitekim Ortak bir coğrafya ve zaman dilimi içerisinde benzer problemlerde aynı olmayan hükümlere ulaşmak, toplum içerisinde birtakım sorunlara yol açmaktadır. Ayrıca müctehid vasfına hâiz olmayan kadı ve müftülerin, hakkında fetvâ vereceği bir konuda, farklı kaviller arasından tercih yapması da büyük önem arz etmektedir.

Fıkıh mezheplerinin oluşmasıyla, fetvâ verme ve yargılama hususunda tek bir mezhebe göre hareket etmek, karşılaşılan meselelerin az da olsa üstesinden gelinmesine vesile olmuştur. Fakat aynı mezhep içerisindeki fukahânın, aynı meselede farklı görüşler zikretmesi, çoğu zaman denk gelinen bir husustur. Fıkıh mezheplerince müftâbih kavlin (mezhep içerisinde fetvâda tercih edilen) tespiti, bilhassa ibâdetle alâkalı mevzûlarda avâmın; kaos, çelişki ve nefsânî tutumla karşı karşıya gelmesi gibi birçok problemlerin önüne geçmektedir. Zira mezhep içi tercih usûlünün vukû bulmasının en mühim gerekçesi de taklid ehl-i müftülerin fetvâ vermek durumunda kalmalarıdır. İlk zamanlar müftî ile müctehid terimi birbirinin yerine kullanılırken, sonraki süreçlerde müftî kavramı, icthad yetkisini bulunmayanları da işaret etmiştir. Taklid ehl-i müftülerin herhangi bir meselesinin hükmünü açıklamaları, esas icthad değil, müntesip olduğu mezhebin re'yini aktarmak şeklinde kabul edilmiştir.

Mezhep içerisindeki ihtilafî görüşlere, diğer fıkıh mezheplerinde rastlamakla birlikte, bu durumun daha çok Hanefîlerde olduğunu görmekteyiz. Hanefî mezhebindeki görüş farklılıkları ve buna bağlı olarak meydana gelen muhtelif re'yer, aynı coğrafyada bulunan müftülerin aynı konuda birbirine muhalif görüş zikretmelerine, bunun da birtakım menfi sonuçlar doğurmasına sebebiyet vermektedir. Bu noktada Hanefîlerde mezhep içinde, müftâbih görüşün tetkik ve tespiti, mezhep içi tercih kâideleri, tarih boyunca fakihlerin ilâve ve destekleriyle ilerlemiş bilhassa icthad ehliyetine sahip olmayan taklid ehl-i fakihe yol göstermektedir. Yine Hanefî fakihlerin konuyla alâkalı olarak telif ettikleri muhtasar kitapların temel gayelerinden birisinin de müftünün, mezhep içerisinde fetvâda tercih edilen kavle ulaşmasında âdetâ bir köprü görevi gördüğünü söyleyebiliriz. Ayrıca Hanefîlerde mezhep içerisinde tercih edilen re'y için; sahih, esahh-ı akval, zâhirul mezhep, müftâbih, aleyhi'l-fetvâ, râcih gibi kavramlar sarf edilmektedir. Araştırmamızda Hanefî mezhebi

çerçevesinde, ictihad/taklid ehl-i fakih ve avâmın râcih görüşün belirlenmesindeki rolünü ve bağlayıcılığını, İbn Âbidîn'in “*Şerhu'l-Manzûme*” adlı eseriyle, müttekâmil bir seviyeye erişen mezhep içi tercih usûlünün içeriğine temas edilmeye gayret gösterilmiştir.

1. Fıkıh Mezhepleri Açısından Müftâbih Kavil Kavramı ve Çeşitleri

Tercih lügatte; herhangi bir şeyi diğerine yeğlemek, üstün tutmaktır.¹ Meczâî olarak herhangi bir şeyin baskın ve üstünlüğüne kanâat getirmek için de tercih tâbiri zikredilir.

Usûl ilminde ise deliller arası bir kavram olup bazı Hanefî usûlcüler, sözlük ve ıstılah ayırımı yapmaksızın, “Benzer iki şeyden birisindeki vasıf üstünlüğünü ortaya çıkarmak” şeklinde tanımlamıştır.² Dilciler ve usûlcülerin ortak olarak tanımlarından anlaşıldığı kadarıyla tercih; bir şeyi diğerine yeğlemektir.

Fıkıh müdevvenâtında mezhep içi tercih usûlünün konu edildiği kitaplarda, tercih kavramına örnekleriyle birlikte çokça rastlanıldığı hâlde, mezhep içi tercihin tanımı yapılmamaktadır.³ Tespit edilebildiği kadarıyla mezhep içi tercihi ilk tanımlayanın Muhammed Ebû Zehre (öl. 1394/1974) olduğunu görmekteyiz. Ebû Zehre bu kavramı “Mezhebin imamlarına ait muhtelif kavil ve rivâyetlerinden râcih olanı açıklamak”⁴ şeklinde ifade ederken, Osman Şahin ise biraz daha geniş bir muhtevâ barındıran tanımı şu şekilde îzâh etmektedir:

“Bir mezhep içinde veya mezhepler arasında herhangi bir mesele hakkında bulunan muhtelif hükümler/ görüşler arasında daha uygun olanını seçme işlemidir.”⁵ Mezkûr tanımlar ve fıkıh kaynaklarındaki bahisler dikkate alındığında mezhep içi tercihi kısaca şöyle açıklayabiliriz:

¹ Ebû Nâsır İsmail b. Hammâd el- Farabî Cevherî, *es- Sıhâh*, thk. muhammed Tâhir, (Kâhire: Dâru'l Hadis, 1430/2009), 1/427; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b.Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, nşr. Ahmed Fâris, (Beyrût: Dâr-u Sader, 1883/1300), 2/445-446; Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî Tehânevî, *Keşşâfü işlâhâti'l-fünûn ve'l- ulûm*, nşr. Refik el-Acem vd., (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1417/1996), 1/415.

² Ebû'l-Hasen Ebû'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî, *Usûl*, nşr. Abdullah Mahmud Muhammed, (Beyrût: Dâr'ül-Kütübi'lİlmiyye, 1418/1997), 4/111-112, (Abdülaziz el-Buhârinin Keşfü'l-esrâr'ı ile birlikte); Eb'ü Bekr Muhammed b. Ahmed es- Serâhsî, *Usûlü's - Serâhsî*, thk. Ebû'l- Vefâ el-Efgânî, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, 1414/1993), 2/ 249; Alâüddin Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *keşfü'l-esrâr'an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, (Beyrût: Dâr'ül-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 4/111-112.

³ Seyit Mehmet Uğur, *Hanefîlerde Mezhep İçi Tercih ve Usûlü* (İstanbul: İfav, 2019), 36.

⁴ Muhammed Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, çev. Osman Keskiöğlü (Ankara: DİB yayınları, 2002), 473.

⁵ Osman Şahin, *İslam Hukukunda Fetva Usûlü* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 137.

“Muayyen bir meselenin hükmü ile ilgili mezhepteki muhtelif kavil veya rivâyetlerden daha ağır basanı, üstün olanı belirlemektir.”⁶ Daha başka bir ifâdeyle “Fıkıh melekisine sahip bir fakihin, belli bir meselenin hükmü ile ilgili mezhep içerisindeki çeşitli kavil ve nakillerden (tercih kaidelerince) belirlemesidir.”⁷

Fıkıh tarihiyle ilgili klâsik eserlere ve günümüz çalışmalarına baktığımızda dirâyet ve rivâyet olmak üzere iki çeşit mezhep içi tercihe rastlamaktayız:

Rivâyeten tercihte; fukahâdan aktarılan görüşlerin farklılığı ve hükümlerin çelişmesi söz konusudur. Nitekim bu durum öğrencinin hocasını yanlış anlaması, aktarılan fikirlerin tenâkuz hâlinde olması ve fakihin kabul ettiği görüşün aksini benimsemesi vb. durumlardan kaynaklanmaktadır. Rivâyeten tercihte bu gibi sorunlarla karşılaşan mezhep âlimleri, nakledilen görüşler arasından tercihini; insanların maslahatı, görüşün mezhebin imamına âit olmasındaki güvenilirliği ve müctehidin nihaî kabul ettiği görüş olması gibi hususları göz önünde bulundurarak yapmaya çalışmışlardır.⁸

Dirâyeten tercih ise; mezhebin yöntemini, hüküm çıkarma yollarını, re'yelerin işaret ettiği delilleri ve bu deliller içerisinde karşılaştırma yaparak râcih görüşü belirlemektir. Delil ifâdesiyle kast edilen salt naslar değil; maslahât, fesâd-ı zaman, örf, ihtiyat ve görüşün mezhep birikimine elverişli olması da gereklidir. Bütün bunları göz önünde bulundurduğumuzda râcih görüşü belirlemek isteyen fakihin; mezhebin yöntemini, hüküm çıkarma yollarını, görüşlerin işaret ettiği delilleri ve bu delillerin içerisinde karşılaştırma yapacak donanıma sahip olması gerekir.⁹

2. Mezhep İçerisinde Müftâbih Kavle Göre Amel Etmenin Gerekliliği

2.1. İctihad Ehl-i Fakihin Tercihte Bulunması

Burada müctehidin tercihi ile kast edilen, herhangi bir konuda başka müctehidlerin vermiş olduğu fetvâlar içerisinde değil; icthâdî bir konuda birbirine zıt deliller arasında

⁶ Şükrü Özen, “Tercih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 12 Temmuz 2022).

⁷ Farklı tanımlar için bk. Uğur, *Mezhep İçi Tercih*, 36.

⁸ Ebû Zehre, *Usûlü'l-fikh*, (b.y.: Dârül-Fikri'l-Arabî, ts.), 348: Yûsuf el-Karadâvî, *el-İctihad fi şerî'ati'l-İslâmiyye*, (Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1417/1996), 115.

⁹ Muhammed b. Afîfî el- Bâcûrî el- Hudârî, *Târîhu't-teşri'i'l-İslâmî*, (Lübnan: Dâr'ul Ma'rife, 1370/1970), 331/332; Uğur, *Mezhep İçi Tercih*, 41-42.

benimsediği usûl kurallarına göre tercih yapmasıdır. Fakat bazı usûlcüler, zarûret hâli olmaksızın da müctehidin görüşler arasında seçim yapabileceğini savunmuşlardır.¹⁰

Hanefîlerde mezhep içi tercihte; bazı konularda, müctehide muhayyerlik hususunda, izin verildiğini görmekteyiz. Örneğin; Ebû Hanîfe (öl. 140/757) ve İmâmeyn'in ortak görüşte olmadığı bir meselede eğer zaman farklılığı söz konusu değilse, müctehid ikisinden birisinin görüşünü almakta serbesttir. Lâkin bu muhayyerlik mutlak sûrette değil; daha sıhhatli olanına icthad etmesi anlamındadır.¹¹ Başka bir ifadeyle; müctehid, Ebû Hanîfe'nin görüşünü alabileceği gibi İmâmeyn'in görüşünü de tercih edebilir.¹²

Diğer mezheplerin de Hanefîlerle ortak bir bakış açısında olduklarını söyleyebiliriz. Örneğin, İbnü's-Salâh'ın (öl. 643/1245) konuyla ilgili ifadesi şu şekildedir:

“Şâfî mezhebine müntesip bir kimsenin hakkında iki kavil veya iki vecih bulunan bir meselede muhayyer olma, görüşlerden dilediğiyle amel etme ya da fetvâ verme yetkisi yoktur.”¹³ Bil ki fetvâsının ya da amelinin, bir meseleyle ilgili farklı kavil veya vecihlerden birisine muvâfık olmasıyla yetinip tercihte bulunurken araştırma yapmaz ve kendini sınırlamadan kavil veya vecihlerden dilediğiyle amel eden kimse câhildir ve icmâyı delmiştir.”¹⁴

Ebü'l-Velid el-Bâcî (öl. 474/1081) de mevcut duruma eleştirel bir yaklaşım sergileyerek Mâlikî mezhebinde; aynı konuda iki farklı görüş olması hâlinde, bazı fakihlerin bu kaviller arasındaki tercihlerini, gerekli inceleme ve özeni göstermeden, keyfî yapmalarının doğru olmadığına dikkat çekmiştir. Ayrıca Bâcî'ye göre müftî,¹⁵ müstefînin memnuniyetini gözetmeksizin, hak olduğuna kanâat getirdiği görüşle fetvâ vermekle yükümlüdür. Zîrâ müftî şer'î hüküm konusunda Allah'tan haber veren kimse konumundadır. Allah'ın hükmü

¹⁰ Görüşlerin birbirine eş değer olması konusunda üç tür yaklaşım bulunmaktadır: ilk yaklaşım, görüşlerden birinin diğerine tercih edilmesi ve o şekilde amel edilmesi. İkinci yaklaşıma göre, görüşler arası denkleğin mevcut olabileceği bu durumda, müctehidin görüşlerden biri daha ağır basana kadar beklemesi. Üçüncü yaklaşım ise, görüşler arası denklik olası bir durumdur ve müctehid tercihini beklemeden yapabilir. Bk. Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el- Cessas, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, (Kuveyt: Vizâretü'l Evkâf ve's- Şû'ünü'l-İslamiyye, 1415/1994), 4/347-348.

¹¹ Ebû Muhammed Sirâcüddîn Alî b. Osmân b. Muhammed b. Süleymân et-Teymî eş Şehîdî el-Fergânî el-Ûşî, *el-Fetâvâ's-Sirâciyye*, thk. Muhammed Osman el-Büstevî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, 1432/2011), 602; Kâdîhân, *Fetâvâ*, 1/10.

¹² Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dimaşkî, *Şerhu'l-Manzûme el Müsemmat i ukûdi resmi'l-müftî*, (b.s.: y.y., 1396/1976), 26.

¹³ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Edebü'l-müftî ve'l-müstefî*, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkadir, (b.s.: Mektebtü'l Ulûm ve'l-Hikem, 1406/1986), 123.

¹⁴ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî ve'l-müstefî*, 125.

¹⁵ İlk dönemlerde müftî ve müctehid tabirleri eş anlamlı olarak birbirlerinin yerine kullanılmakta ve icthada ehil şahıslara müftî denmekteydi. Bk. Ebu'l-Huseyn Basrî, *el-Mu'temed*, 2/929.

olduğuna inanmadığı bir şeyi sanki O'nun hükmüymüş gibi anlatması ihtimal dâhilinde değıldir.¹⁶ Bâcî'nin görüşlerini aktaran Ebû İshâk eş-Şâtîbî (öl. 790/1338) müctehidin ictihada dayanmadan sadece teşehhî ile görüşler arasında keyfi seçim yapmasının ve fetvâ vermesinin helâl olmadığını ifâde etmiştir.¹⁷

2.2. Taklit Ehl-i Fakihin Tercihinde Bulunması

Burada ele alacağımız mesele; mukallid müftî veya fakihin karşılaştığı durumlarda neye göre fetvâ ve hüküm vereceğı hususundadır. Bilindiğı üzere mukallid fakihin tercihte bulunurken uyması gereken bazı kurallar vardır. İlk dönem Hanefî imamlar arasında bulunan ihtilafli bir meselede; öncelikle Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf (öl. 182/798), Hasen eş-Şeybânî (öl. 189/805), İmam Züfer (öl. 158/775) ve Hasan b. Ziyâd'ın (öl. 204/819) görüşlerine başvurulur. Aynı konuda Ebû Hanîfe ve İmâmeyn farklı görüş beyan etmişlerse Sirâcüddîn el-Ûşî'ye (öl. 575/1179) göre mukallid fakih, Ebû Hanîfe'nin kavlini tercih etmelidir, nitekim Ebû Hanîfe zamanının en bilgin ve otoriter kişisidir.¹⁸

Sadrü's-şehîd (öl. 536/1141) ise, müctehid konumunda bulunmayan mukallid fakihin sıradan biri gibi ehil olanlardan fetvâ istemesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁹ Fakat Zâhiru'r Rivâye'de²⁰ bulunmayan bir konuda sonraki devrin müctehidleri görüş ayrılığında bulunmuşlarsa burada mukallid fakihe düşen, şahsî kanâatine göre en fakih olanın görüşüyle fetvâ verip, bu durumu o kişiye izâfe etmesidir. Hatta Kâdîhân'ın (öl. 592/1196) ifadesiyle en fakih kişi farklı beldede olsa dahi, mukallid, mektup yoluyla görüşü hakkında kendisiyle iletişime geçmelidir.²¹

Konuyla ilgili bazı Hanefî fakihlerin görüşlerini inceledikten sonra benzer bakış açısını diğer mezheplerde de olduğunu söyleyebiliriz: Şâfî mezhebinde İbnü's-Salâh ve İmam Nevevî'ye (öl. 676/1277) göre, fakih mezhepteki delilleri inceleyip görüş ve rivâyetlerden birini tercih edecek konumda değilse, kaviller ve vecihler arasında tercih yapamaz ancak tercih ehl-ine âit görüşü aktarabilir, lâkin tercih edilen görüşe ulaşamazsa bir süre tevakkufta

¹⁶ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî el-Gırnâtî, *el-Muvâfakâtü usûli's-Şerî'a*, thk. Abdullah Dıraz, (b.s.: y.y., t.s.), 4/139-140.

¹⁷ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 142-143.

¹⁸ Ûşî, *el-Fetâvâ's-Sirâciyye*, 602.

¹⁹ Ebû Hafs Hüsâmüddîn es-Sadrü's-şehîd Ömer b. Abdilazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî, *Şerhu Edebi'l-kâdî li'l-Hassâf*, thk. Muhyî Hilâl es-Serhân, (Bağdat: Matbaatü'l İrşâd, 1418/1977), 1/192; Konu hakkında ayrıca bk. Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Reddü'l-muhtâr*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud vd., (Riyad: Dâru'l-Kütübi'l- İlmîyye, 1424/2003), 1/171-172.

²⁰ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî tarafından kaleme alınan ve Hanefî mezhebinin kuruluş dönemi temel görüşlerini ihtivâ eden eserlerin ortak adı.

²¹ Kâdîhân, *Fetâvâ*, 1/9.

bulunur. Eğer tercih ehl-i olmayan fakih, mezhepteki iki kavil veya vecihlerin seçiminde ihtilafa rastlarsa, ekseriyetin onayladığı, daha fazla ilim ve takvâ sahibi kimselerin uygun bulduğu fetvâya göre hareket eder. İlim ve takvâ ehli kimseler arasında ihtilaf mevcutsa, ilim sahibinin tercihi ön planda tutulur. Şâyet kavil ve vecihlerin hangisinin seçileceği konusunda ilim ve verâ sahibi kimselerden herhangi bir beyan bulunmuyorsa, fakih, görüşleri nakledenlerin vasıflarına îtibar ederek tercihte bulunur.²²

Emsal duruma Mâlikî mezhebinde de rastlamaktayız. Nakledilen rivâyet ve görüşlerde ihtilaf bulunması hâlinde, mukallid fakihin takip etmesi icap eden bazı kâideler, tercihte bulunurken keyfî davranılmayacağına işaret etmektedir.²³ Şâtıbî'ye göre, hâkim ve müftünün ihtilaf içeren konularda, kavillerden birini, diğerine keyfî tercihi, bir nev'i şeriatın kurallarını ihmâl etmektir.²⁴

2.3. Avâmın Tercihde Bulunması

Klâsik fıkıh müdevvenâtına baktığımızda, avâm fikhî bir meselenin dînî hükmünü sormak istediğinde, birden fazla müftünün olması hâlinde bir tercihte bulunup bulunmayacağı konusu, “Fetvâ isteme ve efdal müctehid varken mefdûl olanı tercih etme” başlığında ele alındığını görmekteyiz.

Fetvâ verecek kişide ictihad ehliyeti ve adâlet gibi sıfatlar gereklidir aksi takdirde bu özellikleri taşımayan kişiye fetvâ sormanın câiz olamayacağı hususunda âlimler fikir birliği etmişlerdir. Fetvâ istenilen müftünün, adâlet vasfı bulunduğu hâlde müctehid oluşunda bilinmezlik varsa bu şahsa fetvâ sormak câiz değildir.²⁵ Fakat sonraki asırlarda müftüler gerçek anlamda müftî olmayıp sadece nakil gerçekleştirme statüsünde bulduklarından dolayı onlara ictihad ehliyeti şartı koşulmamıştır.²⁶

Ebû Bekir el-Bâkılânî (öl. 403/1013), Ebû Hamîd el-Gazzâlî (öl. 505/1111), Seyfeddin el-Âmidî (öl. 631/1234), İbnü's-Salâh gibi fakihlerin ifâdesiyle ve Şâfîilerin ekseriyetine

²² Detay için bk. İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftâ*, 123-127; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b.Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd vd., (Beyrut: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1424/2003), 8/97.

²³ Ebü'l-Vefâ (Ebû İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî, *Tebziratü'l-hukkâm fi usûli'l-akziye ve menâhici'l-ahkâm*, (Beyrut: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1424/2003), 1/53-54.

²⁴ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4/141-143.

²⁵ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et Taberistânî, *el-Mahsûl fi'ilmî usûli'l-fikh*, thk. Câbir Feyyâz el-Alvânî, (Beyrut: müessesetü'r Risâle, ts.), 6/81; Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b.Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî, *el-İhkâm fi usûli'l ahkâm*, thk. Abdurrezzâk Afîfî, (Riyad: el-Mektebetül-İslâmî, 1424/2003), 4/282-283; Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseyinî el-Buhârî el-Mekkî, *Teysîru't-Tahrîr*, (b.s.: y.y., ts.), 4/28.

²⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 7/237-238; Emir Padişah, *Teysîru't-Tahrîr*, 4/251.

göre, fetvâ isteyecek birden çok müftûnin olması hâlinde, müstefî istediğine fetvâ sormakta muhayyer olup hangisinin daha seçkin konumda bulunduğuna ictihad etmekle yükümlü değildir. Zîrâ bu bakış açısına sahip fakihler, birden çok müftî arasında seçim yapmayı bir nev'i ictihad olarak görüp âmmînin böyle bir sorumluluğunun olmadığını belirtirler.

İsmi zikredilen fakihlerin açıklaması şu şekildedir: Sahâbenin fihhi birikimi ve ictihadda bulunma düzeyleri birbirinden farklıydı. Bazısı ictihad konusunda çok yetenekliken bazısının ictihad etme kabiliyeti daha alt düzeydeydi. O dönemde müstefî hangi müftûnin en bilgin ve seçkin olduğunu araştırıp tercih yapma mecbûriyetinde olmadığı gibi ictihad ehliyeti bulunan istediği kişiye de fetvâ sorabiliyordu. Bu durum sahâbe ve selef zamanında eleştirilmeksizin kabul görmüştü. Kısacası efdal (en üstün müctehid) varken mefdûlün (daha az üstün olanı) tercih edileceği konusunda sahâbenin icmâsı vardır. Ayrıca avâmın ilmî nitelik bakımından kendinden daha ileri seviyede olan müctehidlere karşı, takdir ve seçimlerinin bir önemi yoktur.²⁷

Bu konuda zıt fikirdeki fakihler ise; birden çok müftûnin olması halinde âmmînin seçim konusunda serbest olamayacağını, müftîlerden en iyi bilen, güvenilir ve takvâ sahibi kimseleri tetkik edip inceledikten sonra bir tercihte bulunması gerektiği kanâatindedirler. Zîrâ onlara göre de müstefînin tercih yapması bir çeşit ictihaddır. Fakat diğer görüşteki fakihlerin aksine ictihadı, âmmî açısından imkânsız değil, zarûrî ve olanaklı bir seçenek olarak görürler. Âmmî, ilmî seviyesi yüksek kişilerle istişâre ederek ya da başkasından duyarak (tesâmu) hangi müftûnin daha âlim olduğuna karar verebilir. Bu yüzden fetvâ istenilecek birden çok müftûnin mevcut olması halinde, tercih yapmak olası bir durum ve mümkündür.²⁸

Hanefî usûl âlimlerinden Ebû Bekr Cessâs (öl. 370/981) müstefînin ictihad ehliyeti ve güvenilirliğini sorgulamaksızın arzu ettiği müftîden fetvâ istemesini tenkit eder ve uygun olan durumun, müftûnin ictihâdî bilgisi araştırıldıktan sonra taklid edilmesi gerektiği, fakihler arasında eşitlik bulunması hâlinde, müstefînin dilediği kişinin görüşünü tercih etmesinin ihtiyâta daha uygun olduğunu ifâde eder. Dinî hususlarda ihtiyâta göre davranmayı kişinin

²⁷ Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *et-Tebîra fî usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Hasan Heyto, (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1403/1983), 415; Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Mustasfa min'ilmî'l-usûl*, thk. Hamza bin Zuhair Hafez, (Medine: y.y., ts.), 2/390-391; Ebü'l-Vefâ Alî b. Akîl b. Muhammed b. Akîl el-Bağdâdî, *el-Vâzih fî usûli'l-fikh*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Beyrût: Müessesetü'r Risâle, 1420/1999), 1/293-295; Âmidî, *el-İhkâm*, 4/287-289; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Kitâbü'l-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, thk. Muhammed Necîb el-Mutîî, (Cidde: Mektebetü'l-İrşad, ts.), 1/92; Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *et-Tahrîr*, (Kâhire: Mektebetü Mustafa el-Hâlebî, 1351/1932), 2/251-252, (Emir Padişahın *Teysîru't-Tahrîr'i* ile birlikte).

²⁸ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 160; İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 4/252; Emîr Pâdişah, *Teysîru't-Tahrîr*, 4/252; Ensârî, *Fevâtihu'r-rahamût*, 2/404-405.

vazîfesi olarak gören Cessâs, en âlim takvâca en üstün ve güvenilir fakihi belirleme olanağı mevcutken, ihtiyâtı görmezden gelerek yapılan taklidin câiz olmadığı kanâatindedir.²⁹ Zîrâ Cessâs'a göre insanlar gitmek istediği yere kendilerini ulaştıracağı iki yoldan birini tercih etmeye ictihad edebiliyor ya da savaş gibi durumlarda ehl-i fıkıh olmadan da ictihad ediyorsa, âmmî de ayırt etme yetkisini kullanarak taklid edeceği kişi için ictihadda bulunabilir.³⁰

Cessâs'tan farklı bir tutum sergileyen İbnü'l-Hümâm, efdal (en üstün) müftû varken daha az üstün (mefdûl) müftûyi tercih etmenin câiz, hatta bu konuda sahâbenin icmâsının olduğunu fakat mefdûl müftû, öteki müftülere zıt düşecek bir görüşe sahipse efdal mevcutken, mefdûlün taklidinin câiz olamayacağını belirtmiştir. Çünkü fetvâ verecek müftûnin diğerlerine aykırı bir görüşü varsa müstefînin tercih yapması gerekecek ve bu da tesâmu (başkasından duyarak) ile mümkün olacaktır.³¹ Kısacası herhangi bir müctehidi taklit etmek müftûnin vazîfesi olup erbabı olması koşuluyla, bu vazîfe yerine getirilecektir. O yüzden müftüler içerisinde tercih yapmak daha uygun olup şart değildir.³²

Özetle şunları söyleyebiliriz ki: Hanefî fakihleri âmmînin, fetvâ istediği müftüler içerisinde seçimde bulunmasını daha uygun görmekle beraber, dilediği müftûnin (ictihad ehliyetinin bulunması şartıyla) fetvâsını almasına da cevaz vermişlerdir. Bu konuda araştırdığımız ve ulaştığımız bilgiler ışığında sadece Cessâs müftû seçiminde tercihi mecbûrî değerlendirmiştir.³³

3. Mezhep İçerisinde Müftâbih Görüşe Uymanın Zorunluluğu³⁴

3.1. Râcih Kavlin İctihad Ehl-i Fakihi Bağlayıcılığı

Öncelikle şunu söylememiz gerekir ki Hanefî eserlerinde râcih kavlin³⁵ müraccihi bağlaması hususu çok fazla ele alınmamıştır. İctihadın müctehidi bağlayıcılığından hareketle ancak bu konuyla ilgili bilgi sahibi olabiliriz. Daha açık ifade etmemiz gerekirse: Mezhepte

²⁹ Cessâs, *el-Fusûl*, 4/282-283.

³⁰ Cessâs, *el-Fusûl*, 4/341.

³¹ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 4/251-252; Emir Padîşah, *Teysîru't-Tahrîr*, 4/251-252.

³² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 7/238.

³³ Ebü'l-Feth Zahîrüdîn Abdürreşîd b. Ebî Hanîfe b. Abdîrezzâk el-Velvâlicî, *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye*, thk. Midad b. Musa, (Beyrût: Dâr'ül-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003),4/32; Uğur, *Mezhep İçi Tercih*, 192.

³⁴ Şu hususu açıklamamız yerinde olacaktır: Ebü Hanîfe ve öğrencilerinin fikir birliğinde olduğu durumlarda fetvâ buna görev verilir. Müctehid-i mutkin dahi bu re'ye aykırı davranamaz. Bk. Sadrû's-şehîd, *Şerhu Edebi'l-kâdî*, 1/2; Velvâlicî, *Fetâvâ'l-Velvâliciyye*, 4/33; Kâdîhân, *Fetâvâ*, 1/2. Burada Kast edilen mezhep içerisindeki görüşe tabii olmaktır. Bizim bahsettiğimiz ise mezhepte muhâlif re'yer bulunduğu takdirdeki râcih görüşüdür.

³⁵ Hânefilerde mezhep içerisinde tercih edilen re'y için; sahih, esahh-ı akval, zâhirul mezhep, müftâ bih, aleyhi'l-fetvâ, râcih gibi kavramlar sarf edilmektedir. Ayrıca râcih terimiyle anlatılmak istenen Mâlikîlerdeki delili güçlü görüş manasındaki râcih değildir.

birbirine muhtelif kavilleri delil yönüyle tetkik eden ve hangi görüşün tercih edileceği hakkında yakîn derecesinde bir mâlumâta sahip olan müctehid, bir nev'i şer'i hükmün bu olduğuna kanâat etmektedir. Tercih edilen görüşün fakihi bağlaması ile ictihadın müctehidi bağlaması da bu yüzden benzer nitelik taşımaktadır.

Hanefî usûlcülere göre müctehid, bir konuda ictihad ederek hükme ulaşırsa, aynı mevzûda diğer müctehidlerin görüşlerini benimseyip taklid etmesi ittifakla câiz olmadığı gibi bu müctehid açısından kendi re'yi isâbetli olup diğerleri isâbetsizdir. Öyleyse bizzat zannıyla doğru olduğuna kanâat getirdiği re'yini bırakıp hatâlı görüşle fetvâ vermesini ulemânın çoğu câiz görmemektedir.³⁶

Müctehidin, ictihad etme de kendinden daha üst seviye birinin görüşünü kendi görüşüne tercih etmesi; Ebû Hanîfe, Ebû'l-Hasen el-Kerhî (öl. 340/952) ve Cessâs'a göre câizdir. Fakat İmâmeyn müctehidlik hususunda aralarında ayırım bulunmayacağından, böyle bir durumun câiz olamayacağını ifade etmişlerdir. Bu mevzuya mukâyese ederek; müctehidin mercûh kavil bahsinde beyân ettiği görüşünden vazgeçip ictihadı daha kuvvetli birinin re'yini alıp hüküm ve fetvâ vermesini, Ebû Hanîfe câiz kabul etmektedir.³⁷ Fakihin, fikhî bir konuda hüküm vermesi nasıl ki diğer fakihleri bağlamıyor ise, mercûh kavil meselesinde de yapılan ictihadların öteki müctehidleri ilgilendirmeyeceği âşikardır.³⁸ Mezhep içindeki râcih kavlin müraccihi bağlayacağı fikrine sadece Hanefilerde değil öteki mezheplerde de rastlamaktayız.

Mâlikîlerin önde gelen fakihlerinden Bâcî'nin söylemlerinden, mercûh kavlin bağlayıcılığında âlimlerin görüş birliği içerisinde olduğunu anlıyoruz. İcmâda otorite kabul edilen fakihlerin hepsi müftînin, avâmın rızasını gözetmeksizin, doğruluğuna kanâat getirdiği re'y ile hüküm vermek mecburiyetinde olduğunu, aksini bilâhilâf câiz görmedikleri yönünde fikir beyân etmişlerdir. İttifakla müftî, bir nev'i Şârînin hükümlerinden bilgi aktaran kişi statüsündedir. Bu pozisyondaki birinin, Allah'ın emrettiğine emin olmadığı bir şeyi sanki onun emriymiş gibi iletmesi, imkân dâhilinde gözükmemektedir.³⁹

³⁶ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 4/227; Abdül'alî Muahmed b. Nizâmüddin Ensârî, *Fevâtihu'r-rahamût Şerhu Mûsellemü's-sübût*, (Bulak: y.y., 1322/1904), 2/392, (Gazzâlî'nin Mustafâsı ile birlikte). İctihada uyma zorunluluğu ve müctehidin taklidi hususları fikh müdevvanâtında, edebü'l-kâdî kısımlarında yer almaktadır bk. Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertibi's-şerâ'i'*, thk. Alî Muhammed Muâz vd., (Beyrût: Dâr'ül-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 9/82; Ebû'l Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Sâid Bektâş, (Medîne: Dâru-sirâc, 1440/2019), 5/71.

³⁷ Cessâs, *el-Fusûl*, 4/284-285; Serahsî, *Usûl*, 2/108

³⁸ Uğur, *Mezhep İçi Tercih*, 208.

³⁹ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 4/139-140.

Mâlikî usûl âlimi Şehâbeddin el-Karâfî (öl. 684/1285), ictihada yetkisi olan hâkimin, bizâtihi mercûh olduğuna inandığı kavil haricindeki bir re'y ile hükme ulaşmasının câiz olmadığını vurgulamıştır.⁴⁰ Aynı şekilde Gazzâlî de dinî bir konudaki ictihadı, yakîn derecesindeki fakihin, kendi re'yine zıt görüşle fetvâ vermesinin câiz olmadığını savunmuştur.⁴¹ Ele aldığımız görüşler neticesinde mercûh kavlin müraccihî bağlayıcılığında fikir birliğine varıldığını söyleyebiliriz.

3.2. Râcih Kavlin Taklit Ehl-i Fakihî⁴² Bağlayıcılığı

Râcih kavlin bağlayıcılığını ilk ve en şeffaf şekilde işleyen Hanefî fakihlerinden Kasım b. Kutluboğa (öl. 879/1474), mezhepteki bazı kişilerin teşehhî ile fetvâ verdiğini, nefesine ittibâ etmenin haram ve râcih görüş var iken mercûha yönelmenin geçersiz olduğunu belirterek eleştiri de bulunur. Hemen akabinde râcih kavlin bağlayıcılığı hususunda fakihlerden birtakım re'yer zikreder.⁴³

Örneğin; mercûh kaville fetvâ vermenin icmâya aykırı olacağı görüşünü, Mâlikî fakih Karâfî'den aktarmıştır. Mukallid fakihin görevinin râcih kavle uymak ve bu görüşe göre davranması gerektiğini⁴⁴ söyleyen Kasım b. Kutluboğa, râcih kavlin bağlayıcılığını; Kâdîhân, Sadrüşşehîd ve Burhâneddin el-Buhârî âlimlerin görüşleriyle temellendirir. Bu fakihlerin eserlerinde beyan edildiği üzere Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in aynı konuda farklı görüşte olması durumunda ictihada yetkisi olmayan müftî, ictihad etme niteliğine sahip birisinden meselenin hükmünü istemelidir. Kutluboğa da bu görüşlerden hareketle, mukallid fakihin doğruluğunda fikir birliğine varıldığı re'yerle, hüküm ve fetvâ vermesi gerekir sonucuna ulaşmıştır.⁴⁵

Alâüddîn Haskefî (öl. 1088/1677), mercûh kaville amel etmenin icmâya aykırı bir davranış olduğunu, dönemindeki müftülerin; kuvvet derecesi düşük, zayıf re'yerle fetvâ vermekten alıkonulduklarını, aksi takdirde görevlerinden uzaklaştırıldıklarının bilgisini nakletmiştir.⁴⁶

⁴⁰ Kârâfî, *el-ihkâm*, 92.

⁴¹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 2/384.

⁴² Râcih görüş hakkında kanâat sahibi olamayan fakih kast edilmektedir.

⁴³ Ebû'l-Adl Zeynüddin (Şerefüddin) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlf el-Mısırî Kasım b. Kutluboğa, *et-Tashîh ve't-tercih alâ Muhtasar'il-Kudûrî*, thk. Ziyâ Yunus, (Beyrût: Dâr'ül-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002), 121-132.

⁴⁴ Kâsım b. Kutluboğa, *et-Tashîh ve't-tercih*, 131.

⁴⁵ Kâsım b. Kutluboğa, *Mûcebâtü'l-ahkâm ve vâkı' atü'l-eyyâm*, (Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1403/1983), 193-195.

⁴⁶ Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dımaşkî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd vd., (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüp, 1424/2003), 1/177-178, (İbn Âbidîn'in *Reddû'l-muhtar'ı* ile birlikte).

Yine son dönem Hanefilerin önde gelen fakihlerinden Muhammed Emin İbn Âbidîn (öl. 1252/1836), fikhî bir meselede hükme ulaşma ve ulaştığı hükümle insanlara fetvâ verme pozisyonundaki kişinin, mezhepteki fakihlerin, râcih reylerine ittibâ etmesinin zorunluluğunu ve zarûriyet dışında zayıf kaville amel edip fetvâ vermenin câiz olmadığını ileri sürmüştür.⁴⁷

Buraya kadar ele aldığımız görüşler neticesinde tercih edilen kavlin bilinmemesi veyâhut fakihlerin tercih edilen re'ye fikir ayrılığında bulunmaları vb. hususlar haricinde, taklid ehl-i fakihin mezhep içerisinde râcih kavle aykırı hüküm ve fetvâ veremeyeceğini anlıyoruz. Kısacası mukallid fakihin vazîfesinin, tercih ehl-i kimselerin belirlediği râcih kavle bağlı kalmak olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁸

3.3. Râcih Kavlin Avâmı Bağlayıcılığı

Daha evvel zikrettiğimiz üzere avâmın herhangi bir seçimi söz konusu değildir. Âmmîye düşen görev, yetkin kimselerden meselenin hükmünü isteyip verilen fetvâya tabii olmaktır. Müftâbih kavle uyma hususunda temkinli hareket etmesi icap eden fikhî kararı açıklayacak müftüdür. Fakat âmmî aynı mevzuda birbirine muhalif fakihler veyahut kaviller içerisinde seçim zorunluluğu olabilmektedir. Böyle bir durumda avâm, fakihler arasından bu bağlayıcılığın müftâbih kavlin müraccihî ya da icthadın müctehidi bağlayıcılığı şeklinde bir kesinlik arz etmediğini söyleyebiliriz.⁴⁹

Mezhep içerisinde tercih edilen re'ye uyulması başlığında da beyân ettiğimiz üzere Hanefiler açısından âmmînin fakihler ve kaviller içerisindeki seçimi daha uygun görülmele beraber herhangi bir mecbûriyeti de bulunmamaktadır. Bu bağlamda âmmînin seçimlerinin tersi yönünde hareket etmesinin dinî bir sakınca barındırdığı söyleyemeyiz. Lakin âmmînin şahsî seçimine uygun tutum sergilemesi daha makul görünmektedir.

4. Mezhep İçi Tercih Usûlünün Muhtevâsı

Mezhep içi tercih usûlü İbn Âbidîn'in "*Şerhu'l-Manzûme*" adlı eseriyle mütekâmil bir seviyeye erişmiştir.⁵⁰ Bu sebeple İbn Âbidîn'den evvel telif edilen kitaplardan yararlanmakla

⁴⁷ İbn Âbidîn, *Şerhu'l-Manzûme*, 1/10; a.mlf., *Reddü'l-muhtâr*, 1/176-177.

⁴⁸ Kâsım b. Kutluboğa, *et-Tashih ve't-tercih*, 131; Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 1/180-181; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/181.

⁴⁹ Uğur, *Mezhep İçi Tercih*, 214.

⁵⁰ Calder'e göre, İbn Âbidîn'in, *Ukûdü resmi'l müftî*'sinin tamamı, Hanefî hukuk geleneği içindeki otoritelerin ve kitapların değerlendirilmesi, sıralanması ve kitaplardaki formüsel ifadelerin değerlendirilmesi ve sıralanmasıyla ilgilidir. Bk. Norman Calder, "İbn Âbidîn'in 'Ukûdü Resmi'l-Müftî Adlı Risâlesi" çev. Şenol Saylan, *Usûl 2* (Temmuz-Aralık 2004), 195. Bu haliyle resmî'l-müftînin mezhepte otorite kabul edilecek fikhî görüş, şahıs ve eserlere dâir ilkeleri ortaya koyduğu söylenebilir.

beraber tercih yöntemini daha bütünsel ifade etmesi amacıyla “*Şerhu'l-Manzume*” merkeze alınarak konuya temas edilecektir.⁵¹

4.1. Eser Merkezli Tercih

Burada anlatılmak istenen; hangi re'yin tercihe şayan olduğunu, re'yin bulunduğu kaynağın vasıflarını, çeşidini ve müntesibini göz önünde bulundurularak hareket edilmesidir.

4.1.1. Muhtasar, Şerh ve Fetvâ kitaplarının Tavzîh ve Tahfîli

Fikhî sahada, temel metin/muhtasar, şerh, hâşiye ve fetvâ tarzında muhtelif eserlerin varlığı söz konusudur. Hanefilerde mezhep içerisinde tercih gerçekleştirilirken zikredilen kaynaklarda bir önem sırasının mevcut olduğunu görmekteyiz. Konuyla ilişkili belirtilen kriter şu şekildedir:

“Muhtasarlardaki re'ylere bunların şerhindeki görüşlere, şerhinde bulunanlar ise fetvâ eserlerindeki tercih edilir.”⁵²

Muhtasarların ilk olarak tercih edilmesinin gerekçesini, yazılma amacı ve muhtevâsıyla alakalı olduğunu söyleyebiliriz. Zira temel metinler; mezhep içerisindeki sıhhatli re'ylere aktarmak, mezhebin müessis müctehidlerinin re'ylarını toplama gayesiyle yazılmış ve içeriğini geniş oranda zâhiru'r-rivâye kavilleri içeren eserlerdir.⁵³

İçeriğinde umûmiyetle, mezhebi oluşturan müctehidlerden müteâkiben gelen fukahânın şahsî icthad ve meselelere getirmiş oldukları özgün çözüm yolları bulunduğundan, fetvâ/vâkıât eserleri sıralamanın nihaî kısmında olsa gerek.⁵⁴

⁵¹ Mezhep içi tercih usûlünün/resmü'l-müftûnin konusunu, râcih görüşü tespit ilkeleri teşkil etmektedir. İlk Kâdîhân tarafından kullanılan resmü'l-müftû ifâdesi, Tahtâvî ve İbn Âbidîn'in izâhlarına göre, müftiye râcih görüşleri gösteren alâmetlerdir. Bk. Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl ed-Dûkâtî et-Tahtâvî, *Hâşiye' ale'd-Dürri'l-muhtâr*, (Beyrût: Dâr'ul Ma'rife, 1395/1975), 1/49; İbn Âbidîn, *Reddî'l-muhtâr*, 1/168.

⁵² Muhtasar ve nevâzil eserlerinin sıralamasını zâhiren, ilk Necmeddin Tarsûsî'nin bahsettiğini söyleyebiliriz. Tarsûsî, *Enfe'u'l-vesâi*, 88; Ardından gelen Fukahâ, bu sıralamaya şerhleri de ekleyerek, ekseriyetle Tarsûsî'ye işâret etmişlerdir. Bk. Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, thk. Zekeriyya Umeyrât, (Beyrût: Dâr'ül-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 6/310; Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur*, 2/161; Remlî, *Fetâvâ'l-Hayriyye*, 2/33; İbn Âbidîn, *Şerhu'l-Manzûme*, 1/36; Ebû'l-Hasen Şihâbüddîn Hârûn b. Bahâiddîn b. Sübhân el-Kazanî el-Mercânî, *Nâzûrâtü'l-hak fi farziyyeti'l-işâ ve inlem yeğib eş-şafak*, (Kazan: Matbaa-i Hizâne, 1237/1822), 49.

⁵³ Remlî, *Fetâvâ'l-Hayriyye*, 2/33; İbn Âbidîn, *Şerhu'l-Manzûme*, 1/34-36; Ahmed Ali-el-Hindî Ali b. Muhammed İbrahim, *el-Mezhebinde'l-Hanefiyye-el-Mâlikiyye-el-Şâfiyye-el-Hanbeliyye*, (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şü'ûnü'l-İslamiyye, 1433/2012), 82-84; Bu mesele, bazı temel metinlerin ilk kısmında zâhir bir şekilde zikredilir. Bk. Mahmud b. Ubeydullah b. Muhammed Ebu'l-Hâc Buhânüşşerîa, *el-Vikâye*, (Amman: Müessesetü'l-Verrâk, 1427/2006), 1/4.

⁵⁴ Muhammed Bahî el-Mutî'î, *Risâletün fi beyâni'l-Kütübi'l-letî yu'avvelü'aleyhâ*, (Dımaşk: Dâru'l-Kâdirî, 1429/2008), 71.

Şerhlerin temel metinlerden sonra vâkıât eserlerinden evvel yer almasının sebebi şerhlerin yazılan metinlerin ön planda tutarak, bu metinlerin kavranmasına yardımcı olmaları tarzında açıklanabilir.⁵⁵ Yani şerhlere verilen öncelik, bizzat şerhlerle alakalı olmayıp metinlerin yetkisinden ileri gelmektedir.

Şerhlerin sıralamada vâkıât eserlerinden evveliyetini, İbn Âbidîn, şerhlerde bulunan re'yelerin aynı metinlerdeki re'yer gibi mezhebi oluşturan müctehidlere müntesip olmasıyla ilişkilendirir. Buna mukâbil vâkıât eserlerindeki re'yelerin, mezhebin öncü şahsiyetlerin ardından gelen kuşaklara âidiyetine dikkat çekerek bu kimselerin re'yelerinin, mezhebin öncü şahsiyetleriyle eşit düzeyde değerlendiremeyeceğini ifâde eder.⁵⁶

Yukarıda belirtilen “Vâkıât eserleri” ibaresinden tüm vâkıât eserlerini ihâta ettiğini düşünmek olası görünmemektedir. Zira Hanefîlerde tarihsel zaman içerisinde nevâzil eserlerinin kapsamının birçok değişim geçirdiğini söyleyebiliriz. Önceden vâkıât çeşidinde re'yelerin toplandığı fetvâ eserlerinde, daha sonra zâhiru'r-rivâye ve nâdirü'r-rivâye re'yeri de eklenmiştir.⁵⁷

Ebü'l-Feth el-Velvâlicî (öl. 540/1146), ve Kâdîhân'ın *Fetâvâ*'sında ise vâkıât re'yelerine ek olarak zâhiru'r ve nâdiru'r-rivâye'ye ait re'yer de bulunmaktadır.⁵⁸ Bu tarz eserleri daha önce zikrettiğimiz sıralamadaki gibi şerhlerden alt seviyede görmek uygun değildir. Çünkü kullanım da Kâdîhân'ın *Fetâvâ*'sı vb. nevâzil türü görüşlerin yer aldığı eserler, mezhep içerisinde müftâbih re'ye ulaşma açısından en az muhtasarlar gibi tesiri görülmüştür.⁵⁹

Verilen fetvâları barındıran eserler râcih görüşü belirlemede hiyerarşide muhtasarların akabinde gelse de şerhlerden sonraki aşamada olmasını açıklayabilmek zor görünmektedir. Nitekim vâkıât çeşidi re'ylere sâhip fukahâ içerisinde, şerhlerin izâhını yapan kimselere kıyasla, ilmî kabiliyeti ileri düzeyde fakihler mevcuttur. Ayrıca şerhler ve yorumunu gerçekleştirenlerle ilgili kast edilen fukahâ ve kitaplar hakkında anlatılmak istenileni, net olarak ifâde eden herhangi bir beyan ya da kısıtlama saptayamadık. “Şerhler” tâbiri, umûmiyet arz ettiğinden, burada amaçlanan, kitapların muhteviyatı ve hangi zamandaki kaynaklardan bahsedildiği bilgisi müphem kalmaktadır.

⁵⁵ Mercânî, *Nâzûrâtü'l-hak*, 51; Mutî'î, *Risâletün fi beyâni'l-Kütübi'l-letî yu'avvelü'aleyhâ*, 71; Muhammed İbrahim, *el-Mezheb'inde'l-Hanefiyye*, 83-84.

⁵⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 9/357.

⁵⁷ Murtezâ Bedir, *Buhara hukuk okulu*, (İstanbul: İsam yayımları, 2014), 168.

⁵⁸ Velvâlicî, *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye*, 1/27-28; Kâdîhân, *Fetâvâ-yı Kâdîhân*, 1/2; İbn Âbidîn, *Şerhu'l-Manzûme*, 1/17.

⁵⁹ Kâsım b. Kutluboğa, *et-Tashîh ve't-tercih*, 134.

Netice itibariyle literatüre yerleşen ifâde şu şekildedir: Mezhebin teşekkülündeki esas re'ylere kapsadığı ve müftâbih kavillerin de dâhil olması gerekçesiyle, muhtasarlar ilk aşamada, metinlerin tavzîhini gaye edindiğinden, şerhler ikinci sırada bulunmaktadır. Nevâzil eserlerinin son kademedeki yer almasının sebebi kitaptaki re'ylere, mezhebin tezâhürünü gerçekleştiren müctehidlerin ardından gelen neslin fetvâlarını içermesidir.⁶⁰

Burada temas etmek istediğimiz bir diğer mesele ise, temel metinlerin ilk aşamada yer alması ayrıcalığının mutlaklığı hususudur. Zîra İbn Âbidîn mezhep içi tercihte hepsinin aynı seviye de olmayacağını belirtmiştir. Ebü'l Hüseyin el-Kudûrî'nin (öl. 428/1037) *Muhtasar*'ı, *Bidâyetü'l-müptedî*, *Muhtâr*, *Kenz*, *Vikâye*, *Nukâye* ve *Multekâ* gibi kuruluş döneminin temel görüşlerini aktarmak gayesiyle yazılmış eserlerdir. Molla Hüsrev'in (öl. 885/1480) *Dürrer*'i, Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî'nin (öl. 1006/1598) *Tenvîru'l-efsâr*'ı, mezhep imamlarından sonraki zamanlara âit fetvâlarının çoğuna kitaplarında yer verdiklerinden yukarıda kast edilen muhtasarlarla aynı kategoride olamazlar.⁶¹ İfade edilen düşünce tarzına bağlı olarak herhangi bir temel metinde fazlaca fetvâları ihâta etmesi, râcih görüş belirlemede arka planda kalmasına yol açmaktadır.

Lâkin İbn Âbidîn'in bu telakkisi müzâkere edilebilir niteliktedir. Nitekim son dönemdeki fetvâları eserlerine alan temel metin yazarı, Molla Hüsrev ve Timurtâşî' den başka muhtasar türü eser telif eden fakihler de mevcuttur.⁶² Örneğin; İbn Âbidîn, müftâbih görüş belirlenirken öncelemesini istediği muhtasarlardan *Vikâye* yazarı, kitabında zâhiru'r-rivâye ve nâdirü'r-rivâye kavillerinin yanı sıra vâkıât çeşidi re'ylere de aktardığını dile getirir.⁶³ Temel metinde zâhiru'r-rivâye kavillerine ters düşmedikçe, fetvâların bulunmasını taksir olarak değil de meseleyle alakalı hukuk boşluğunu gidermeyi amaçlayan alıntılar şeklinde değerlendirebiliriz.

Hindistanlı muhaddis ve Hanefî fakihlerinden Muhammed Abdülhay el-Leknevî (öl. 1848/1886-87), râcih ile mercûh, makbul ile merdûd, zayıf ile güçlü kavli tetkik edip kitabında yalnızca râcih, makbul ve sahih reyleri iktibas edenlerin telif ettiği temel metinler, şerh ve vâkıât/nevâzil türü eserlere önceleyeceğini beyan etmiştir. Selefin “Dört temel metin” olarak adlandırdığı; *Muhtar*, *Kenz*, *Vikâye* ve *Mecma'u'l-bahreyn* ile “Üç metin” terimiyle işaret edilen, Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı, *kenz* ve *Vikâye* muhtasarlara ilhak edilir. İlk üç asırdaki

⁶⁰ Uğur, *Mezhep İçi Tercih*, 287.

⁶¹ İbn Âbidîn, *Şerhu'l-Manzûme*, 1/36-37; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istulâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, (İstanbul: Bilmen, 1970), 8/260.

⁶² Uğur, *Mezhep İçi Tercih*, 238.

⁶³ Buhânüşşerîa, *el-Vikâye*, 1/4-5.

âlimler açısından muhtasarlar; Ebû Câfer et-Tahâvî (öl. 321/933), Hâkim eş-Şehîd (öl. 334/945), Kerhî ve Cessâs gibi fukâhanın eserleridir.⁶⁴ Leknevî'nin izâhından anladığımız kadarıyla muhtasarlar hususunda halef ve selef âlimlerinin aynı kanıda olmadıklarını ve sonraki zamanlarda muhtasarlara yeni kitapların eklendiği söyleyebiliriz.

4.1.2. Fetvâ Vermek İçin Uygun Görülmeyen Eserler

İbn Âbidîn'in belirttiği üzere râcih kavil haricinde herhangi bir meselenin fikhî hükmüne ulaşmayı, âlimler nefsanî bir tutum şeklinde değerlendirilerek, helâl olmayacağı hususunda görüş birliğine varmışlardır. Bu yüzden fetvâ verecek şahsın, mevcut görüşler içerisinde detaylı bir araştırma da bulunamayacak ise muteber olan kaynakların mâlumâtına sahip olması elzemdir.⁶⁵

Burhâneddin el-Buhârî'nin (öl. 616/1219) *el-Muhîtu 'l-burhânîs*'i, Necmeddin Muhtar b. Mahmud ez-Zâhidî'nin (öl. 658/126) *el-Kunye* ve *el-Hâvî* adlı eserleri, Ebû Bekir el-Haddâd'ın (öl. 800/1398) *es-Sirâcü 'l-vehhâc*'ı, Molla Miskin'in (öl. 954/1547) *Kenzü 'd-dekâik* şerhi, Hüsâmiddîn Kuhistânî'nin (öl. 962/1555) *Nukâye* şerhi, Zeynüddin İbn Nüceym'in (öl. 970/1563) *el-Eşbâh ve 'n-nezâir*'i, Sirâcüddin İbn Nüceym'in (öl. 1005/1596) *en-Nehru 'l-faik*'i, Haskefi'nin *ed-Dürrü 'l-muhtâr*'ı müftâbih kavli tespit etmede fetvâya elverişli olmayan kaynaklar içerisinde zikredilmektedir.⁶⁶ Bu eserlerin İbn Âbidîn, Leknevî ve Osmanî'ye göre fetvâ verme hususunda îtimat edilmemesin nedenlerini şöyle ifade edebiliriz:

Kitabın yazarının kimliği veyâhut ilmî keyfiyetinin bilinmemesi, fetvâ da muteber sayılmayacağına sebep göstermişlerdir. Örneğin, Mâverâünnehir'de bilindik bir kaynak olduğu halde yazarının kim olduğu hakkında mâlumat bulunmadığından ve eserde hasen mertebesine ulaşamayan rivâyetlerden dolayı *Hulâsatü 'l-Keydânî* itibar edilecek bir kaynak statüsünde görmemişlerdir. Kuhistânî'nin eserleri ve Molla Miskin'in *Kenzü 'd-dekâik* şerhi yazarlarının adı mevcut olsa da ilmî niteliklerine dair yetersiz veri eksikliğinden ötürü tasvip etmemişlerdir.⁶⁷

⁶⁴ Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Eminillâh es-Sihâlevî el-Leknevî, *et-Ta'likâtü 's-seniyye 'ale 'l-Fevâidi 'l-behiyye*, thk. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs, (Beyrut: Dâr'ul Ma'rife, ts.), 107.

⁶⁵ İbn Âbidîn, *ukûdi resmi 'l-müftî*, 12-17.

⁶⁶ İbn Âbidîn, *Şerhu 'l-Manzûme*, 1/13; Muhammed Tâkî Osmânî, *Usûlü 'l-iftâ ve âdâbühâ*, (Kirtâşî: Mektebetü Meârifî'l-Kurân, 1432/2011), 175/180; Leknevî, *en-Nâfi 'u 'l-Kebîr limen yutâli 'u 'l-Câmi 'a 's-sagîr*, (Pakistan: İdâretü 'l-Kur'a'n ve 'l-Ulûmi 'l-İslâmiyye, 1419/1998), 3/310-313.

⁶⁷ İbn Âbidîn, *Şerhu 'l-Manzûme*, 1/13; Leknevî, *en-Nâfi 'u 'l-Kebîr*, 3/310-313; Osmânî, *Usûlü 'l-iftâ ve âdâbühâ*, 175-180.

Fetvâ vermeye aykırı bir diğerk neden ise, musannifin kitabında sahih olmayan rivâyetleri bir araya getirmesidir. Çünkü bu tarz kaynakların yazarının ilmî yönüyle alakalı mâlumât olsa dahi eserlerinde sahih olmayan zayıf rivâyetleri bulundurma mevzusunda îtina ile davranmamaları hasebiyle fetvâ hususunda kabul görmemiştir. Misâlen; Necmeddîn ez-Zâhidî'nin *el-kunye* ve *el-Hâvî* adlı kitapları, Ebû Bekir el-Haddâd'ın (öl. 800/1398) *es-Sirâcü'l-vehhâc*'ı ve Burhâneddin el-Buhârî'nin *el-Muhîtu'l-Burhânî* adlı eseri⁶⁸ bu minvalde sayılmıştır.⁶⁹

Osmânî'nin eserindeki beyanıyla, değindiğimiz bu kitaplarda, bulunan herhangi bir fetvâ mutemet eserlere aykırı bir durum arz ediyorsa, kendisine îtibar edilmeyecektir. Aranılan fetvâ, mûteber görülen eserler dışındaki kitaplarda mevcutsa ve mezhebin fikhî ilkelerine aykırı değilse îtimat edilecektir.⁷⁰ Eser yazarları, ilmî yönden kâmil ve îtimat sâhibi ise, kitaplarında mefhumun içeriğini güçleştirecek seviyede kapalılık veyâhut özet ifâdelerin yer alması hasebiyle, fetvâyâ elverişli olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Şunu söylemekte yarar var ki bu kaynaklar, tamâmîyle güvenilir değildir şeklinde bir yorum yerinde olmayacaktır. Fetvâ verecek müftûnin, şerhleriyle birlikte hareket edip mefhumunun muhtevâsı açısından yakîn bilgiyi elde ettiğinde, bu eserlerden istifâde etmesinde bir beis görülmeyecektir.⁷¹

Osmânî açısından fetvâyâ uygunluğa engel bir diğerk gerekçe: Kitabın yazarına mensubiyetinde tereddüt bulunması, eserin fıkıh hâricinde başka bir ilim dalına bağlı olması (bazı hadis, tefsir vb. kaynaklarda fıkıhâ dâir bahisler zikredilmektedir), zîrâ bu kaynaklardakiler çoğunlukla müftâbih kaviller olmadığından buradaki görüşler dikkate alınmaz. O hâlde kime ait olduğu kesinleşmemiş ya da mutemet kaynaklara zıt görüşler barındıran bu tarz eserlere karşı temkinli yaklaşılacaktır.⁷²

4.2. Şahıs Merkezli Tercih Kâideleri

Burada söz konusu tercih, mezhep içerisinde müftâbih kavli belirlerken râcih kavlin bulunduğu kaynak ya da gerekçesiyle sunulan delil değil, yalnızca görüş ehl-i fakihlerin merkeze alınmasıdır. Bu münâsebetle, mezhebi oluşturan şahıslar ve ardında gelen fakihlerin

⁶⁸ Buhâneddin el-Buhârî'nin, *el-Muhîtu'l-burhânî* adlı kitabını tetkik eden Leknevî ve Osmanî'ye göre, Burhâneddin'in kitabında yer verdiği re'yler hususunda titiz davranmadığı eleştirileri yersizdir. Bk. Leknevî, *en-Nâfi'u'l-Kebîr* 3/313; Osmânî, *Usûlü'l-iftâ ve âdâbühâ*, 212-214.

⁶⁹ İbn Âbidîn, *Şerhu'l-Manzûme*, 1/13; Osmânî, *Usûlü'l-iftâ ve âdâbühâ*, 175/180.

⁷⁰ Osmânî, *Usûlü'l-iftâ ve âdâbühâ*, 179-180.

⁷¹ Osmânî, *Usûlü'l-iftâ*, 180; Haskefî'nin, *ed-Dürrü'l-muhtâr*'ı Sirâcüddin İbn Nuceym'in, *en-Nehru'l-fâik*'i ve Bedreddin el-Aynî'nin *Kenzü'd-dekâik* şerhi gibi kitaplar bu kategoride zikredilmiştir.

⁷² Osmânî, *Usûlü'l-iftâ ve âdâbühâ*, 180-184.

fikir birliği veyâhut fikir ayrılığında olması durumunda, nasıl bir yol izleneceği yönünde, birtakım kurallara değinilecektir. Zikredilen kuralların bazısı İmâm-ı Âzam ve talebeleri arasındaki seçime dayanırken bazısı da ardından gelen meşâyihın re'yleri içerisinde ki tercihle alâkalıdır.⁷³

Prensip gereği İmâm-ı Âzam ve ashâbının⁷⁴ görüş birliği olduğu durumlarda, onların re'yelerine ihtilaf edilmesine âlimler tarafından cevaz verilmemesi, şer'î delillerin sağlam olanlarını tespit etmedeki yetenekleri, hakîkatin zâhiren onların fikirlerinden ârî olamayacağı inancını desteklemiştir.⁷⁵ Bu yaklaşıma sonraki zamanlarda birtakım itirazların mevcûdiyeti söz konusudur. Örneğin; Şeyh Bedrettin Simâvî (öl. 823/1420), İmâm-ı Âzam ve ashâbının ilmî konumuna verilen bu değeri bir temenni şeklinde nitelendirerek, Hanefî müctehidin, Ebû Hanîfe ve ashâbıyla aynı ictihadda olmaması hâlinde, şahsî kanâatiyle hareket etmesini, aksi takdirde re'yini bırakıp onların ictheadına göre davranmasının helâl olmayacağını belirtir.⁷⁶

Şeyh Bedrettin ile aynı düşüncede olmayan, İbn Âbidîn, Kâdîhân'dan iktibaslarla bulunarak, müctehidin Ebû Hanîfe ve ashâbının ictheadlarına tabii olması gerektiğini ancak Kur'an eğitiminin maddi karşılıkla yapılması gibi bazı bahislerde örf ve zarûret hasebiyle, onların ictheadlarına muhalif görüşlerle amel edilebileceğine dikkat çekmiştir. Nitekim İbn Âbidîn'e göre bu tarz mevzûlarda, mezhebin teşekkülünde rol oynayan imamların ittifaklarına menfi re'yle, meseleleri çözüme kavuşturmak câizdir.⁷⁷

İbn Âbidîn müteahhirûn fakihlerince kabul gören bu anlayış tarzını şöyle açıklamaktadır: İmâm-ı Âzam ve ashâbı da aynı örf ve zarûrete denk gelseydi meşâyihın re'yi ile fetvâ verirlerdi.⁷⁸ Bu ifade İmâm-ı Âzam ve ashâbının ittifakının bulunduğu re'yerde, muhalefetin örf ve zarûret hususlarıyla sınırlı olacağını alâmeti mahiyetindedir diyebiliriz.⁷⁹

İmâm-ı Âzam ve ashâbının ihtilafları söz konusu ise üç olasılıktan bahsedebiliriz:

İlk olasılık, İmâmeyn'den sadece birisi Ebû Hanîfe ile ittifak hâlindeyse, Ebû Hanîfe'nin re'yi yönünde seçim yapılır. Kâdîhân, açısından bu durumun nedeni; herhangi bir mevzuda imâmeyn birbirine muhâlif görüş zikrederse, İmâmeyn'den birisinin İmâm-ı Âzam

⁷³ Uğur, *Mezhep İçi Tercih*, 249.

⁷⁴ Ashâb ile kast edilen İmâmeyn'dir.

⁷⁵ Kâdîhân, ittifak edilen re'yin, zâhiru'r-rivaye olması şartını belirtir. Bk. Kâdîhân, *Fetâvâ*, 1/2; Velvâlici, *Fetâvâ'l-Velvâliciyye*, 4/33.

⁷⁶ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-füsûleyn*, (Kâhire: el-Matbaatü'l-Ezheriyye, 1300/1883), 1/15-16.

⁷⁷ İbn Âbidîn, *Şerhu'l-Manzûme*, 1/24-26.

⁷⁸ İbn Âbidîn, *Şerhu'l-Manzûme*, 1/44-45.

⁷⁹ Uğur, *Mezhep İçi Tercih*, 251.

ile hemfikir olması dâhilinde, ictihadlarında isâbet etme olabirliğinin kuvvetinden ötürü, her ikisinin re'yinin esas alınmasıdır.⁸⁰

İkinci olasılık, İmâmeyn'in re'yelerinde ittifak hâlinde olup, Ebû Hanîfe'ye muhâlefet etmeleri halinde, İbn Âbidîn üç yaklaşım şekli dile getirir: 1. Muhakkak İmâm Âzam'ın re'yi seçilmelidir. 2. Müftî istediği re'yi seçmekte serbesttir. 3. Müctehid müftî, zannı gâlibine göre hareket eder. Taklid ehl-i müftî de Ebû Hanîfe'nin re'yi yönünde seçimde bulunacaktır.

İbn Âbidîn'in üçüncü yaklaşımın daha uygun olduğunu⁸¹ ifade etmesiyle beraber taklid ehl-i fakihin, ilim ve takvâ açısından daha üstün birine fetvâ danışması kanâatinde olanlar da mevcuttur.⁸²

Üçüncü olasılık, Ebû Hanîfe ve ashâbının ihtilâf⁸³ ettiği durumlarda, İmâm-ı Âzam'ın kavli benimsenir. Eğer Ebû Hanîfe'den gelen herhangi bir nakil yoksa evvel Ebû Yûsûf'un sonra İmam Muhammed, Züfer ve Hasan b. Ziyâd hiyerarşisi dikkate alınarak tercih yapılır. Bir rivâyete göre, Züfer ve Hasan b. Ziyad'ın re'yelerinin seviye bakımından eşitliği de zikredilmiştir.⁸⁴

Şu hususa da dikkat çekmek yerinde olacaktır: mezkûr hiyerarşi, mezhep içi tercihte bulunacak şahsın ictihada yetkisi yok ise, bağlayıcı kabul edilecektir. Diğer taraftan İbn Âbidîn'in de belirttiği üzere; müctehid fakih, elde ettiği argümanlar neticesindeki re' yine göre amel etmesinde serbest bırakılmıştır.⁸⁵

Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'den herhangi bir nakil ulaşmayan bahislerde, sonraki dönem (müteahhirûn), fakihleri görüş birliği etmişse, onların ictihadı dikkate alınıp meşâyihin⁸⁶

⁸⁰ Kâdîhân, *Fetâvâ*, 1/3.

⁸¹ İbn Âbidîn, *Şerhu'l-Manzûme*, 1/25-27.

⁸² Sadrüş-şehîd, *Şerhu Edebi'l-kâdî*, 1/192.

⁸³ Bazı misallerde, ihtilafın taraflarına bakılmaksızın, Ebû Hanîfe'nin ictihadının tercih edilmesi tarzında fikirlere rastlanmaktadır. Örneğin; İbn Nüceym argümanların kuvvetli olmaması, örf ve zarûret dışında İmam Âzam'ın re'yinin arka plana atılamayacağını, meşâyih başka bir re'yi tercih etse dahi, Ebû Hanîfe'nin re'yi ile amel edilmesini gerektiğini savunur. Bk. İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 1/427; Hayreddîn er-Remlî'nin de ifadesi şu şekildedir: "Meşâyih İmâmeyn'nin ya da başka birinin re'yini tercih etse de zarûret durumu hariç, Ebû Hanîfe'nin kavli terk edilemez. Mutlak surette onun re'yi ile amel edilmelidir. Zira O sâhibü'l-mezheptir." Bk. Remlî, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*, 2/33; Dikkatli tetkik edildiği zaman bu tarz görüşlerin İbn Âbidîn'in belirttiği sınırlar dâhilinde olduğu görülecektir. Bk. Uğur, *Mezhep İçi Tercih*, 253.

⁸⁴ Üşî, *el-Fetâvâ's-Sirâciyye*, 602; İbn Âbidîn, *Şerhu'l-Manzûme*, 1/26.

⁸⁵ İbn Âbidîn, *Şerhu'l-Manzûme*, 1/25-27.

⁸⁶ Meşâyih, Hanefî kaynaklarda Ebû Hanîfe'ye yetişemeyen fakihler için sarf edilmektedir. Bk. İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 6/735.

ittifak etmediği durumlarda ekseriyetinin⁸⁷ re'yi ile amel edilecektir. Fakat İmâm Âzam ve ashâbına karşın, müteahhirûn fukahâ içerisinde re'yer arasında seçimde bulunurken; yetkin bir kişi veya sıralamanın yer almadığını, sadece “Ekseriyet” kavramına dikkat çekildiği anlaşılmaktadır.

Müctehid, hakkında müteahhirûn fakihlerden görüş ulaşmamış konularda, deliller netîcesinde eriştiği ictihadına göre, taklid ehl-i müftînin ise ekseriyetin re'rine mürâcâat ederek fetvâ vermesi daha uygun görülmüştür.⁸⁸

SONUÇ

Mezhep içi tercih kâidelerinin ana gâyesi; taklid ehl-i fakihin hakkında hüküm vereceği fikhî bir meselede keyfî davranmasına mâni olmak ve ona bir yöntem sunarak belirli sınır çerçevesinde hareket etmesini sağlamaktır. Ayrıca bu ana gâyeye ek olarak, mezhebin teşekkülünde rolleri bulunan fukahâyı ve mezhep içerisinde râcih görüşü tespit için meydana getirilen eserleri, belli bir hiyerarşi sonucunda, hangisine îtimad edileceğini belirlemek, mezhep literatüründen yararlanmanın usûlünü ortaya koymak gibi hedeflerinin olduğunu da zikredebiliriz.

Daha önce de ifade edildiği üzere; mezhepte görüş birliği olmayan konularda müftâbih kavle göre hüküm verilmelidir. Lâkin vazîfesi mezhep içerisinde râcih görüşe ulaşmak olan taklid ehl-i müftî, tek başına hüküm vermeye ehil değildir. Bu noktada mezhep içi tercih kâideleri, aktif olarak fetvâ vermeye yetkisi bulunmayan müftîye yol göstermektedir. Mezhep içi tercih yöntemiyle alakalı zikrettiğimiz kurallar taklid ehl-i fakih için bir nevi zarûret mesabesinde. Fakat buradan ictihad ehl-i fakihin bu ilkelere uymayacağı sonucu çıkmamalıdır. Müctehid mertebesinde olan fakih, taklid ehl-i fakihten farklı olarak mezhep içerisinde râcih kavle erişirken, karşılaştığı görüşler hakkında delilin kuvvet derecesi yönünden tercihte bulunup tutum sergileyebilecektir.

⁸⁷ Uğur, ekseriyet kavramıyla anlatılmak istenileni şöyle izâh eder: “Ekseriyet ile kast edilen, Ebû Hafs el-Kebîr, Tahâvî, Ebû Cafer el-Hinduvânî ve Ebû'l-leys es-Semerkândî gibi önde gelen ve tanınan fakihlerdir. Kâdihân ve Gaznevî'nin meşâyih görüşleri arasındaki tercih konusundaki yaklaşımlarının benzer olduğunu söylemek mümkündür. Zira Kâdihân'da görülen ‘en fakih olma’ kriteriyle ile Gaznevî'nin kast ettiği ‘ekseriyet’ dâhiline giren ‘büyük ve tanınmış’ fakihlerin örtüştüğü söylenebilir. Attâbî'ye göre meselenin hükmü meşâyih arasında ihtilâflı ise, dindarlık ve fıkıh bilgisi ağır basanın kavli seçilir. Zirâ doğruya en yakın olan bu kimselerin görüşüdür.” Uğur, *Mezhep İçi Tercih*, 254.

⁸⁸ Kâdihân, *Fetâvâ*, 1/3; İbn Âbidîn, *Şerhu'l-Manzûme*, 1/33; Uğur, mezhep içi tercih usûlünde Ebû Hanîfe ve ashâbının görüşleri ile meşâyih görüşleri arasında nasıl tercih yapılacağı husûsunda herhangi bir ilkeye ulaşamadığını, mezhebin üç imamı ile meşâyih görüşleri arasında tercihe ehil olabilmek için, delil merkezli tercihe muktedir olunması gerektiğini, fakat mukallid fakihin, buna güç yetiremeyeceğini ifade eder." Bk. Uğur, *Mezhep İçi Tercih*, 255.

Müftâbih kavle ulaşma hususunda birtakım usûl kâidelerini, herhangi bir konuda fetvâ ya da hüküm verileceğinde başvurulacak eserlerin niteliğini, mütekaddimûn ve müteahhirûn fukâhanın görüş ve seçimlerini vb. birtakım hususları, konu hakkında genel bir fikir oluşması açısından sunmaya çalıştık. Bu bağlamda, mezhepte Ebû Hanîfe'nin re'ylerine zıt görüşlerin râcih kavil olarak benimsendiği durumlarda, Ebû Hanîfe öncelikli olması koşuluyla, mezhebin inşâ ve gelişiminde ilâve ve destekleri bulunan fukâha ile meydana gelen bir sistem şeklinde değerlendirmenin yerinde bir bakış açısı olabileceğini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Abdulaziz Buhârî, Alâüddin Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî. *Keşfü'l-esrâr'an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*. 4 Cilt. Beyrût: Dâr'ül-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.

Ali Muhammed İbrahim Ahmed, Ahmed Ali-el-Hindî Ali b. Muhammed İbrahim. *el-Mezhebînde'l-Hanefiyye-el-Mâlikiyye-el-Şâfiyye-el Hanbeliyye*. Kuveyt: Vizâretü'l Evkâf ve's- Şü'ûnü'l- İslamiyye, 1433/2012.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen, 1390/1970.

Buhânüşşerîa, Mahmud b. Ubeydullah b. Muhammed Ebu'l-Hâc Buhânüşşerîa. *el-Vikâye*. 1 Cilt. Amman: Müessesetü'l-Verrâk, 1427/2006.

Calder, Norman. "İbn Âbidîn'in Ukûdü Resmî'l-Müftî Adlı Risâlesi". çev. Şenol Saylan. *Usûl 2* (Temmuz-Aralık 2004),189-208.

http://isamveri.org/pdfdrq/D02671/2004_2/2004_2_CALDERN.pdf

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el- Cessâs. *el-Fusûl fi'l-Usûl*. 4 Cilt. Kuveyt: Vizâretü'l Evkâf ve's- Şü'ûnü'l- İslamiyye, 1415/1994.

Cevherî, Ebû Nâsır İsmail b. Hammâd el- Farabî Cevherî. *es-Sihâh*. thk. Muhammed Tâhir. 1 Cilt. Kâhire: Dâru'l Hadis, 1430/2009.

Ebû Zehre, Muhammed. *Ebû Hanîfe*. çev. Osman Keskiöglü. Ankara: DİB yayınları, 2002.

Ebû Zehre, Muhammed. *Usûlü'l-fikh*. b.y.: Dârül-Fikri'l-Arabî, ts.

Ebu'l-Hüseyn El-Basrî, Muhammed b. Ali b. Tayyip Ebu'l Huseyn el- Basrî. *Kitâbü'l Mu'temed fi usûli'l fikh*. nşr. Muhammed Hamîdullah. 2 Cilt. Dımaşk: y.y., 1384/1964.

Emîr Pâdişah, Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseynî el-Buhârî el-Mekkî. *Teysîru't-Tahrîr*. 4 Cilt. bs.: y.y., t.s.

Ensârî, Abdül'alî Muhammed b. Nizâmüddîn Ensârî. *Fevâtihu'r-rahâmût Şerhu Müsellemü's-sübût*. 2 Cilt. Bulak: y.y., 1322/1904. (Gazzâlî 'nin Mustasfâsı ile birlikte).

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî. *el-Mustasfâ mîn ilmi'l-usûl*. 2 Cilt. Bulak: y.y., 1364/1945. (Nizamüddîn el-Ensârî'nin Fevâtihu'r-rahâmût'u ile birlikte).

Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî. *Mülteka'l-Ebhur*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.s.

Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dımaşkî. *ed-Dürrü'l-muhtâr*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd vd., 1 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1424/2003. (İbn Âbidîn'in *Reddü'l-muhtar'i* ile birlikte).

Heyto, Muhammed Hasan. Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî. *et-Tebîra fî usûli'l-fikh*. thk. Muhammed Hasan Heyto. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1403/1983.

Hudârî, Muhammed b. Afîfî el-Bâcûrî el-Hudârî. *Târîhu't-teşrî'i'l-İslamî*. Lübnan: Dâr'ul Ma'rife, 13900/1970.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Şerhu'l-Manzûme el-Müsemmât i ukûdi resmi'l-müftâ*. b.s.: y.y., 1396/1976.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtâr*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud vd. 1 Cilt. Riyad: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.

İbn Akîl, Ebü'l-Vefâ Alî b. Akîl b. Muhammed b. Akîl el-Bağdâdî. *el-Vâzih fî usûli'l-fikh*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 1 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r Risâle, 1420/1999.

İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî Kasım b. kutluboğa. *et-Tashîh ve't-tercih alâ Muhtasar'il-Kudûrî*. thk. Ziyâ Yunus. Beyrût: Dâr'ül-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.

İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî Kasım b. kutluboğa. *Mücebâtü'l-ahkâm ve vâkı' atü'l-eyyâm*. Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1403/1983.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr. *Lisânü'l-Arab*. nşr. Ahmed Fâris. 2 Cilt. Beyrût: Dâr-u Sader, 1300/1883.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî İbn Nüceym. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. thk. Zekeriyya Umeyrât. 6 Cilt. Beyrût: Dâr'ül-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *et-Tahrîr*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü Mustafa el-Hâlebî, 1351/1932. (Emir Padişahın Teysîru't-Tahrîr'i ile birlikte).

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Fethu'l-kadîr*. thk. Abdurrezzâk Gâlip el-Mehdî. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *et-Tahrîr*. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü Mustafa el-Hâlebî, 1351/1932. (Emir Padişah'ın Teysîru't-Tahrîr'i ile birlikte).

İbnü'n-Neccâr, Ebû Bekr (Ebü'l-Beka) Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz el-Fütûhî. *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*. thk. Muahmed Zuhaylî vd., 4 Cilt. Riyad: mektebetü'l Abîkân, 1414/1993.

İlîş, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İlîş el-Mısırî. *fethu'l-aliyyi'l-Mâlik fi'l-fetvâ'alâ mezhebi'l-İmâm Mâlik*. 1 Cilt. Beyrût: Dâr'ul Ma'rife, t.s.

Kâdîhan, Ebu'l- Mehâsin Fadreddin Hasan b. Mansur el- Özcendî el- Ferğânî. *Fetâvâ-yı Kâdîhân*. thk. Sâlim Mustafa el-Bedrî. 1 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1430/2009.

Karadâvî, Yûsûf. *el-İctihad fi şerî'ati'l-İslâmiyye*. Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1417/1996.

Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısırî el-Karâfî. *el-İhkâm fi'temyîzi'l-fetâvâ'ani'l-ahkâm ve tasarrufâti'l-kâdî'ani'l-imâm*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1416/1995.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî. *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*. thk. Alî Muhammed Muâz vd. 9 Cilt. Beyrût: Dâr'ül-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.

Kaya, Eyyüp Said. "Mâlikî Mezhebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/519-535. Ankara: TDV Yayınları, 2003. <https://islamansiklopedisi.org.tr/maliki-mezhebi>

Kelvezânî, Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen el-Kelvezânî el-Bağdâdî. *et-Temhîd fî usûli'l-fikh*. thk. Müfîd Muhammed Ebû Amşe. 4 Cilt. Cidde: Dârü'l-Medenî, 1405/1985.

Kur'ân Yolu. Erişim1 Haziran 2023. <https://kuran.diyamet.gov.tr/Tefsir>

Leknevî, Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî. *en-Nâfi'u'l-Kebîr limen yutâli'u'l-Câmi'a's-sagîr*. 3 Cilt. Pakistan: İdâretü'l-Kur'a'n ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1419/1998.

Leknevî, Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî. *et-Ta'likâtü's-seniyye'ale'l-Fevâidi'l-behiyye*. thk. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs. Beyrut: Dâr'ul Ma'rife, t.s.

Mercânî, Ebü'l-Hasen Şihâbüddîn Hârûn b. Bahâiddîn b. Sübhân el-Kazanî el-Mercânî. *Nâzûrâtü'l-hak fî farziyyeti'l-işâ ve inlem yeğib eş-şafak*. Kazan: Matbaa-i Hizâne, 1287/1870.

Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. thk. Sâid Bektâş. 5 Cilt. Medîne: Dâru-sirâc, 1440/2019.

Murteza Bedir, *Buhara hukuk okulu*. İstanbul: İsam yayınları, 2014

Mutî'î, Muhammed Bahît el-Mutî'î. *Risâletün fî beyâni'l-Kütübi'l-lefi'yu'avvelü'aleyhâ*. Dımaşk: Dâru'l-Kâdirî, 1429/2008.

Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî. *Kitâbü'l-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. thk. Muhammed Necîb el-Mutî'î. 1 Cilt. Cidde: Mektebetü'l-İrşad, t.s.

Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî. *Ravzatü't-tâlibîn*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd vd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Âlemi'l-Kütüp, 1424/2003.

Osmânî, Muhammed Tâkî. *Usûlü'l-ifta ve âdâbühâ*. Kirtâşî: Mektebetü Meârifî'l-Kurân, 1422/2011.

Özen, Şükrü. "Tercih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Temmuz 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tercih>

Pezdevî, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî. *Usûl*. nşr. Abdullah Mahmud Muhammed. 4 Cilt. Beyrût: Dâr'ül-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997. (Abdülaziz el-Buhârinin Keşfü'l-esrâr'ı ile birlikte).

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî. *el-Mahsûl fî'ilmî usûli'l-fikh*. thk. Câbir Feyyâz el-Alvânî. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r Risâle, t.s.

Remlî, Hayreddin b. Ahmed b. Ali el- Eyyûbî el- Uleymî el- Fârûkî. *el-Fetâvâ'l-Hayriyye li nef'i'l- beriyye*. 1 Cilt. b.s.: y.y., 1300/1883.

Sadrüşşehîd, Ebû Hafs Hüsâmüddîn es-Sadrü's-şehîd Ömer b. Abdilazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî. *Şerhu Edebi'l-kâdî li'l-Hassâf*. thk. Muhyî Hilâl es-Serhân. 1 Cilt. Bağdat: Matbaatü'l-Îrşâd, 1397/1977.

Serâhsî, Eb'ü Bekr Muhammed b. Ahmed es- Serâhsî. *Usûlü's Serahsî*. thk. Ebü'l- Vefâ el- Efgânî. 1.Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, 1414/1993.

Sübkî, Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfi b. Alî b. Temmâm es-Sübkî. *Fetâva's-Sübkî*. 2 Cilt. Beyrût: Dâr'ul Ma'rife, t.s.

Şahin, Osman. *İslam Hukukunda Fetva Usûlü*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Şâtîbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî el-Gırnâtî, *el-Muvâfakât fî usûli's-Şerî'a*. thk. Abdullah Dıraz. 4 Cilt. bs.: y.y. t.s.

Şehrezûrî, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Edebü'l-müftî ve'l-müstefî*. thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkadir. b.y.: Mektebtü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1406/1986.

Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-füsûleyn*. Kâhire: el-Matbaatü'l-Ezheriyye, 1300/1883.

Şeyhîzâde, Abdurrahman b. Muhammed. *Mecma'u'l-ehur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, 1419/1998.

Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl ed-Dûkâtî et-Tahtâvî. *Hâşiye' ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 1 Cilt. Beyrût: Dâr'ul Ma'rife, 1395/1975.

Tarsûsî, Ebû İshâk Necmüddîn İbrâhîm b. Alî b. Ahmed et-Tarsûsî. *Enfe'u'l-vesâil ilâ tahrîri'l-mesâil*. thk. Ramazan Seyyid. 3 Cilt. Beyrût: Dâr'ul-Ta'limiyye, 1413/1992.

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî Tehânevî. *Keşşâfü iştlâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*. nşr. Refik el-Acem vd. 1 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1417/1996.

Uğur, Seyit Mehmet. *Hanefilerde Mezhep İçi Tercih Ve Usûlü*. İstanbul: İfav, 2019.

Ûşî, Ebû Muhammed Sirâcüddîn Alî b. Osmân b. Muhammed b. Süleymân et-Teymî eş-Şehîdî el-Fergânî el-Ûşî. *el-Fetâvâ's-Sirâciyye*. thk. Muhammed Osman el-Büstevî. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1432/2011.

Velvâlicî, Ebü'l-Feth Zahîrüddîn Abdürreşîd b. Ebî Hanîfe b. Abdirrezzâk el-Velvâlicî. *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye*. thk. Midad b. Musa. 4 Cilt. Beyrût: Dâr'ül-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.